

JUNIOR SECONDARY CERTIFICATE

OSHIKWANYAMA FIRST LANGUAGE

1104/4

PAPER 4 Literature

2 hours

Marks 60

2018

Additional Material: Answer Book

INSTRUCTIONS AND INFORMATION TO CANDIDATES

- Write your answers in the Answer Book provided.
- Write your Candidate Number and Name in the spaces on the Answer Book.
- Write in dark blue or black pen.
- Do not use correction fluid.
- Answer **three** questions, **one** from Section 1 **Poetry**, **one** from Section 2 **Drama** and **one** from Section 3 **Prose**.
- Pay attention to spelling, punctuation and sentence structure.
- The number of marks is given in brackets [ ] at the end of each question or part question.

OMALOMBWELO NOMAUYELELE KOVAHONGWA

- Nyola omanyamukulo oye mEmbo IOmanyamukulo olo wa pewa.
- Nyola Onomola yEkonakono nEdina loye kEmbo loye IOmanyamukulo.
- Nyola nopena imbulau ile ilaula.
- Ino longifa okadimifo komeva.
- Nyamukula omapulo **atatu**, **limwe** okudja mEtukulwa 1 **IOutevo**, **likwao** okudja mEtukulwa 2 **IOinyandwa nalikwao** otali di mEtukulwa 3 **IEeprosa**.
- Kotokela esipelo loitya, elongifonawa loileshifo netungo lomatumbulo.
- Omwaalu waitwa owa yandjwa moikondekifombine [ ] konima yepulo keshe ile yoshitukulwa shepulo.

This document consists of **13** printed pages.

Republic of Namibia

MINISTRY OF EDUCATION, ARTS AND CULTURE

OSHITUKULWA 1: OUTEVO

Moshitukulwa omu hoolola mo ashike epulo **limwe** alike tali di mu**Likola mo sha** ku:
P.S. Kandume.

1 Lesha nawa okatevo aka, ndele to nyamukula omapulo aeshe taa ka pulwa.

Omundede te litange

Aame omundedenhu ndaMaria
Omunanyalo noilonga ndaFilita
Kakele ondi hole pedimo to nyengwa
Ndi hole pokambadwa to loloka
Kakele ndaau ta ti: "Itulyeni waMaria".

Aame nakulya kwashili ina longa
Omulumenhu ndi tonde etemo momesho
Apa nda ti pamwe onda fingwa
Ile pamwe nda ningililwa mo
Ou wange hawaNgadi u popya.

Aame ndoushondolo waMadu
Omheddi yondede ya fa oixuna
Eendja ohandi di li opunyu
Eenghako handi di li xwaket' epwanga
Aame Mukwangali poilonga.

Ame meme okwa dala nge ndimundede
Omunanguwo a eta nge ndi n' onyalo
Oilonga onda uda hai li vamwe
Etemo hali li ovananyalo
Onda uda ya lya Kandjabanga.

Ame itandi linyenge ndi yehame ndaMaria
Hixwe ndi u mbeke ndaFilita
Epondi ndi fudife olutu ndaMaria
Nande denga oto likondo ko ndaFilita
Oilonga onde i tw' okati waMaria.

(Shimoneni P. Kandume)

- (a) Yandja etumwalaka olo omutevi a nunina ovaleshi mokatevo aka, ndele to shi koleke. [2]
- (b) Mokatevo tofa mo ovapresona **vavali** va longifwa mo, ndele to yandje oihopaenenwa **ivali** komupresona keshe. [6]
- (c) Okatevo aka okatevo shike pashikalimo? Yandja etomheno. [2]
- (d) Mokatevo tofa mo omakondjifafano oitya tai shikula:
- (i) mwena [1]
- (ii) odidi [1]
- (iii) tate [1]
- (iv) omukainhu [1]
- (e) Oukwatya womunyandi a hokololwa mokatevo aka owe u panda ile ino u panda? Koleka enyamukulo loye. [2]
- (f) Omutevi okwa hala okutya ngahelipi eshi ta ti: "Ndi hole pokambadwa to loloka"? Shi koleka. [2]
- (g) Okatevo aka taka wapalele epupi lilipipo? Koleka enyamukulo loye. [2]
- [20]**

ILE

- 2 Lesha okatevo aka, ndele to nyamukula omapulo aeshe taa ka pulwa kuko.

Ondjala

Aame Naikidi kaHalwenya
Ondjala ei hai tu omupuma
Ou e na oshipute owange
Ngee nda panukile meumbo
Oimhutu otai shi popi.

Ohandi nangeke keshe
Unene tuu eehepele
Ihandi pondolwa kukeshe
Ohandi pondolwa koilya
Omunanyalo owange.

Kandi tewe kuDibo
Nande ku f' oshitetati!
Shapu oto pul' odula
U kuf' ombongo mondjato
Ndi shiive ndi faduke po.

(Shimoneni P. Kandume)

- (a) Fatulula kutya endjambemente oshike, ndele to yandje oshihopaenenwa **shimwe** tashi di mokatevo aka. [2]
- (b) Omutevi okwa hala kutya ngahelipi eshi ta ti: "Ou e na oshipute owange"? Shi koleka. [2]
- (c) Yandja oitwa **ivali** okudja mokatevo tai holola kutya ondjala ohai hepeke ovanhu. Shi koleka. [4]
- (d) Omutevi wokatevo aka okwe ku etela omaliudo elipipo mokatevo aka? Shi koleka noitwa **itatu**. [4]
- (e) Yandja oitwa **itatu** tai holola omutungilo wokatevo aka. [3]
- (f) Omutevi okwa hala oku tu lombwela shike eshi ta ti "Kandi tewe kuDibo"? Koleka enyamukulo loye. [2]
- (g) Okatevo aka otaka wapalele unene oolye? Yandja omatomheno **avali**. [3]

[20]

OSHITUKULWA 2: OSHINYANDWA

Moshitukulwa omu holola mo ashike epulo **limwe** tali di m**Ohombo omwene** ku**Ester S. Ndeutepo**.

3 Lesha nawa oshinyandwa eshi, ndele to nyamukula omapulo aeshe taa ka pulwa.

Oilonga yokodalate kuEster S. Ndeutepo

Kandali kaNande okwa li ve na eumbo lavo mOidiva, mOukwanyama. Eumbo lavo ola li la yambekwa noukadona vavali nokamati kamwe. Kandali naye okwa li nee a tokola a ka konge oilonga kOvenduka, shaashi oluhepo meumbo ola li tali xweenene.

Kandali: Mukwanangobe, ondi na ediladilo ndi ye manga ndi ka konge oilonga kOvenduka. Oluhepo leumbo otali fininike nge ndi ku fiile eumbo nounona. Omunhu oho kala to pulwa omidjalo dofikola, omambo neepena. Vo mbela novahongi vavo ova dimbwa kutya mounyuni omu na oluhepo.

Ndalila: A! Hee, osho ngaho, ashike ohatu ka kala ngaho noluhepo eshi ndi wete. Ngeenge ouluhepo tali ku kufa peumbo, ihatu landifa po oilya imwe neengobe, ndele hatu mono oimaliwa? Ekongo loilonga kOvenduka ame nghi li udite.

Kandali: Oh! Kaanaave, ino lineekela nge nani, mboli. Hamo ngaho nde ku fiile omu nonale, ndele onda alukila ngaho keumbo?

Ndalila: Oshoshili tate, ashike omunhu oto ti pamwe omudo nongola. Ovanhu ohava lunduluka.

Kandali: Aaye kaume. Ame itandi ka dimbwa omuholike wange nounona vange. Ovalumenhu ava have shi ningi mbela hava fingwa. Oshike nee ndokuhanga ko, shi dimbwife nge omuholike wange nounona?

Ndalila: Pamwe naave oto ka fingwa, u tu dimbwe. Vakweni ovo ve li ngaho pamwe navo ova li ngaho nawa, manga inava fingwa? Oinima oihapu. Nda dini okutumbula nande omalodu ile ovafuko. Oko to ke va hanga oko, va tya eexwiki da pandwa da fa omamopa, nomesho a paidwa mambulau, a fa oovandako, noipanyala ya xungwa ya fa yomakombedila.

Kandali: Ame nghi na fiku ndi landule eendjila di li ngaho. Ngehee inandi shi hovela nale mounyasha, oto ti nee opo handi ke shi tameka paife, eshi nda kulupa?

Kandali a lekela omukulukadi waye nounona, ndele ta i a ka konge oilonga kOvenduka. Kwinya okwa ka enda omupadi welao, shaashi okwa fikila ta mono oilonga pongalashie yeeToyota. Omwedi wotete oo ngaho a tumina Ndalila waye nounona oshimaliwa. Fikulimwe manga ta di koilonga, okwa shakena nokalikadi kokafuuli, haka longo pokakefe ke li popepi nongalashie opo ha longo.

Ndemumana: Onawa tate. Hamba ino ya nale? Onawa. Nena oto findikile nge nee u ka shiive peumbo, hasho, shiveli?.

Kandali: (omadiladilo otaa kondjo) Eewa hano.

Ndemumana: Tambula nee onamunate yoye tate, u ye keumbo.

Kandali: Ondi li peni hano? Kalunga kange, oh, vakwetu, oixuna oifike peni, ame Kandali? Owa halela nge shike kaanaave. Ino yeleka nge tuu shilishili.

Kandali paife nokoshilongo iha diladila ko vali. Ovavenduka paife ihava ti vali nokuli kokaumbo kaNdemumana, ohava ti oshike kooKandali kaNande. Onghalamwenyo oyo a tulwa kokafuko, ngehe a dalelwe e i mone. Ndalila novana ova li okuteelela Kandali a shange, ile a tume sha keumbo, ngaashi shito. Aayee, koko a fila omututu. Ounona paife ova kula. Oshiveli shavo nasho paife osha pita omatilika. Ina okwa kala nokulikupaula e va monene eefuto dofikola, noku va monena oikulya, nomidjalo. Ounona, unene ovo vanini, ohava kala tava pula omapulo mahapu.

Nadipite: Meme, tate ote uya naini? Tate hano okwe tu dimbwa? Ile tate pamwe okwa fya hano, meme?

Ndalila: Ahawe vamwange, tate wetu ina fya, ote ke uya ngaho keumbo. Tate Leo, mushiinda shetu, okwe mu mwene oshivike sha dja ko kOvenduka. Onde lineekela ote ke uya ngaho fiku limwe.

- (a) Omukulukadi waKandali elipipo wa panda moshinyandwa eshi **Oilonga yokodalate**? Shi koleka noitwa **ivali**. [3]
- (b) Omushamane Kandali oye ngaho mbela ta velwa ombedi molwonghalo omo omukulukadi waye Ndalila e ke lihanga? Shi yelifa noitwa **itatu**. [4]
- (c) Fatulula kutya elikwatopomotima oshike, ndele to yandje omalikwatopomotima **avali** oo wa li u na eshi wa lesha oshinyandwa eshi **Oilonga yokodalate**. [3]
- (d) Omushamane Kandali moshinyandwa eshi **Oilonga yokodalate** okwa hololwa mo omunhu a tya ngahelipi? Shi yelifa noitwa **itatu**, ndele to yandje yo omatomheno. [6]
- (e) Yandja oitwa **ine** tai holola oshitukulwa shopamutungilodu sha holoka moshinyandwa eshi **Oilonga yokodalate**. [4]

[20]

ILE

- 4 Lesha nawa oshinyandwa eshi, ndele to nyamukula omapulo aeshe taa ka pulwa.

Oukolwe kuEster S. Ndeutepo

Momuhandjo waDibo omwa li nee ovanyasha vamwe, Ndeunyema yaNghishishiii naNdakola yaNewaka. Ndeunyema okwa li a kufwa koshipundi kuNdakola. Sho osha li ngaho sha yukila ko, shaashi Ndakola okwa li okakadona kawa ko okafuuli. Okwa tya tuu u ka tale moshipala oixuna. Okaana okawa, ka tya omesho eembutu, omayoo oitandu yeendao, eemhafu ongomupalala tau hape. Okaana kake na apa ka i. Omutungilo wolutu lako owo nee u fuula. Ngeenge wa hange ka djala, ito tale vali kwinya. Okakadona aka oka li ka fuula vahapu mOdibo, ashike elao ola ka wila nee Ndeunyema. Ndakola osho a ka pula keumbo. Kwinya ooina nooxe ove shi pandelela, shaashi Ndeunyema okwa dja mepata la punda. Ova li ve wete omona wavo e na elao, eshi a pandwa komumati oo. Ou Ndeunyema keumbo lavo okwa liwa ko naye onghalango. Ovadali vaye ove mu lombwela kutya epata olo ihali hambolwa. Kali na omikalo, lo vali ohali denge mokakundu. Ndeunyema okwa li nee e li moupyakadi, shaashi ondjelo yokakadona oya li ya fitika omatwi aye noya twikifa omesho aye.

Nghishishiii: Ka ende mo vali mumati wange. Oo, to tu lombwele opo, ke shi omukainhu wokukongwa. Epata olo otu li shii nawa. Fye itatu mu tambula nandenande. Omukainhu oo nande u kale we mu hala nena, ito ka kulupa naye. Ondjelo yoshipala shomukainhu hayo unene hai ti sha mohombo. Osho shi na oshilonga mohombo omikalo domunhu.

Ndeunyema: Oh ... tate, okakadona ondi ka hole unene. Pamwe ko inaka fa ngaho epata lavo, nande omo ka dalwa. Ovanhu ihave life, nande ngeno va kale va dalwa epasha. Ohandi ke ka lombwela nee ngahelipi ame aame nda ile ko kuko? Paife itandi dulu vali okulundulula omaudaneko ange. Nandi filwe onghenda.

Nghishishiii: I, Hambaa, nai ka we hano nomulondi. Ame onde ku lombwela, opo uhe ke livele eembedi. Omuhalombwelwa oha i ... Inga u ka tya nakufya, tate, e shi popile.

Ndeunyema: Mmh... mbela omupya ngaho wange. Oukadona vahapu ngaho mofikola yetu, ndele nandi ka hokwa mo oNdakola ngaho. Onda hala ngaho oku ka kendabala naye, opo eumbo letu li kale li na elao. Vati omwoongo omupofi okekuva.

Nghishishiii: Ka tende hano mumati wange, u ka tale ngeenge omupofi ile ou na omesho. Fye okwa li ngaho tu wete inashi yuka u konge okakadona oko. Ovanhu vopaife ihamu iwa moshipala. Ohashi dulika to tu lombwele to kongo okakadona, ndele mboli kofikola ou li ko wa hambola nale.

Ohole yaNdeunyema naNdakola osho ye ke va nyenga. Osho va ka nyengwa okulipangela. Ovahongi vavo ove lipele ko yo tuu, tave va pukulula ngeno, ndele aaye, ovanyasha ova kukutika omitwe. Okwa li ve wete ovahongi va fa va hala oku va pangela. Mofikola ova kala mo ngaho nee va fa va dja nale kongeleka. Omafiku hamale, ye Ndakola okwa hovela nale ta fiya omate. Paife momuhandjo ita wana mo vali.

Ndeunyema: Tate nameme, ohandi pula ombili koipala yeni. Onda nyona po okaana kenya Ndakola nda popile omu. Paife kofikola otwa dja ko; ofye nako twe ya.

Nghishishii: Tashi ti owa hambola ngoo nee nokuli. Owe ya ashike oku tu shiivila kutya wa hambola, ndishi? Inandi shi mona nande onale. Ounona vopaife ava. Fye ohatu ka nangala, inga mbela tu di pwilikina mongula. Omashini ihaa toolwa pedu.

Hangula nghee ngaho a ningi eemwedi nhano, ye Ndakola okwa hovela nokuli okuya keendingosho. Okaana ohe ka fiile inakulu, ndele nghee a ya nakemutwaalele. Keshe efiku okano ta etelele.

Mukwahepo: Ndakola mumwange, omolwashike omunhu womudalakadi ho i ndele nghee wa ya. Okaana ka lilile ndele ngake litula. Lundulula onghalo oyo, ngeenge hasho oto ka nyonauka. Otombo oshiponga, ihai danauka, ohai tombolola mo eendunge.

Ndakola: Omunhu oto uhala ngaho nee meumbo wa fa omupofi. Ame ohandi i opo pe na ovanhu. Ohandi kala ndi udite oudja, ame handi ke likufa ngaho nenota.

Nghishishii: Ndakola, ino tekulwa? Eshi tashi ku nyamukulifa nyokomweno oshike? Ove nghee wa ile meumbo omu owa mona yo ngoo hatu tanguna naMukwahepo? Ku na nohoni eshi to tanguninwa kunyokomweno? Ame Ndeunyema onde shi mu lombwela nale walye.

Ndakola: We mu lombwela nee kutya ina hambola nge, ile owe mu lombwela shi?

Nghishishii: Naame owa hala u taune nge. Ame ohandi ku lyata nepokolo lange eli. Nongeenge owa kolwa kotombo yokoLipupuledu, oukolwe handi u ku kufa nena. Mwena po nokuli opo, ino etela nge.

- (a) Omunyandi elipipo hatu luku omukondjifi moshinyandwa eshi? Shi koleka noitwa **ivali**. [3]
- (b) Omahokololo oluhapu ihaa hange pexulilo nohaa fiile ovalessi efiiloshiduto. Tofa mo omafiiloshiduto **atatu** u na eshi wa lesa oshinyandwa eshi **Oukolwe**. [3]
- (c) Omushangi okwa hala oku tu lombwela shike eshi a longifa oitumbula ei:
- (i) Omuhalombwelwa oha i nonyata povanhu. [1]
- (ii) Omashini ihaa toolwa pedu. [1]
- (d) Yandja oukwatyanghalo waNdeunyema noitwa **ivali**, ndele to yandje yo oatomheno. [4]
- (e) Yandja oitwa **ivali** tai holola ekwatafano olo la li pokati kaNdakola naNghishishii moshinyandwa eshi **Oukolwe**? Shi koleka. [4]
- (f) Moshinyandwa eshi **Oukolwe**, yandja mo oihafifi **ine** ya holoka mo. [4]

[20]

OSHITUKULWA 3: OPROSA

Moshitukulwa omu holola mo ashike epulo **limwe** tali di m**Odjuulufi mboli xwepo, ohole mboli oshiponga** ku: **F. N. Nashidengo**.

5 Lesha nawa okahokololo aka, ndele to nyamukula omapulo aeshe taa ka pulwa.

Momufitu mu na ongwe ku F. N. Nashidengo

Momukunda Onekwaya yaHaitembu, omwa kala omushamane Nghiwilepo yaNdaombanongwe. Oha ngongosheke ovana, opo onakwiiwa yavo i ka kale i na elao. Omukulukadi waNghiwilepo, Susana yaNauta, naye oha kala alushe nokungongosheka ovana. Ohe va lombwele nghene ve na okulikwata nawa, ndele unene oku hole okungongosheka okamona Rakkel eshi opo te ke uya moukadona. Onghee eshi ka ka hovela ofikola oka kala ke shii shihapu nohaka dulika. Ofikola younona oke i shita pOdibo yeengulu.

Efamba eli Rakkel yaNghiwilepo, ola tulwa mongudu imwe nomumati womufuuli wokuElim. Omumati ou wedina Jeremia yaNdemuula, nande ha popi Oshikwambi, kOukwambi ova tembukila ko ashike. Ovakulunhu vaye ova dalelwa pOmhangela yaKapiye, momudingonoko waNdola. Omumati ou Jeremia okwa kala a ufwa koshipundi kuRakkel. Yo oinyanekwa ya shakena nomutenya eshi va tulwa poipundi ya shaama. Odula yotete nande sha dimbulukiwa mo kuvakwao kutya momeva omu na okapuka, pokati kovanyasha ava vavali kape na nande oumwe a holola poluhaela ohole yaye. Momudo omutitatu omo ovanyasha ava va shanga ongudu yavo onhihetatu pOdibo. Manga ekonakono laxuuninwa inali fika Jeremia okwa lombwela Rakkel ngaha: “Kaume Rakkel, onda hala ngee mwa li ouvalelo tu ka ude po omhepo lwokeemwandi daMissioni, twa yuka lwoketale langhele kwi. Onda hala ndi ku tuminine.” “Ewa kaume Jerry, ndishi oto tumu nge ngaho popepi?” Osho Rakkel a pula Jeremia. “Ohandi ku tumu ashike poduka.” Eshi tuu va fika momwandi ou wa shiya ketale, ova fikama tave litale nawa momesho. “Kaume Rakkel nghi shii kutya ohandi hovele peni. Ame mwene itandi ku tumu shili ngaashi nde ku lombwela nale, shapo nandi tye ashike aame mwene handi litumu kwoove. Onda koneka kutya ame mwene ondi ku hole shihe fi omashendjo. Onghee onda hala u ninge omuvalekwa wange. Kwafe nge kaume u nyamukule nge.” “Wuu, onda uda ko, ashike itandi ku nyamukula nande nena. Opo manga handi ka diladila nawa ame ndi ka pule yo nepitikilo kovakulunhu vange.”

Ekonakono osho la fiki novanafikola konima yokushanga ekonakono ohava i komaumbo opo va ka teebele oidjemo yavo. Rakkel okwa ile ngaho kefudo kooxe kOnekwaya laHaitembu ngaashi shito. Efudo ine li fuda nomwenyo u li ponhele, shaashi okwa kala e na oshisho shokulombwela ovakulunhu vaye kutya ota endelwa komumati. Omutenya wefiku limwe okwa vakelwa ko kuina kutya xe okwa ti kutya eendjovo edi dokutya ota endelwa komumati ote uya e di mu pule nawa konguloshi yefiku olo. Ovadali ava vavali efiku olo ova xungilile pamwe pokalupale kaMutyakemo. “Natu ifanenwe Nauyele opo, e uye e tu lombwele nawa, kombinga yoshinima shinya wa lombwela nge.” Eshi a fika okamutima oka li taka tuna neenghono. “Nauyele tu lombwela itale eshi wa lombwela Mukwanekamba shi na sha nomumati ou te ku ende. Rakkel okwa hovela okupopya ta kokoma, ye iha kokoma shito. “Me-me o-nde mu lo-mbwe-la ku-tya oha-ndi e-nde-lwa komu-mati womu-na-fikola mukwetu twa sha-kena naye kO-dibo. Ame inandi mu itavela, onde mu lombwela kutya opo handi ka pula ediminino kovakulunhu vange.” “Omumati oo, omona waNdemuula yaHashiti, kOukwambi eongalo lavo oElimi. Ashike ovakulunhu vaye ova dile kOmhangela yaKapiye mOukwanyama.” “Ndemuula yaHashiti shaHaihelele, omunhu mupyakadi, epata lavo nedimo lavo olidjuu. Okwa tya tuu vo ohava li ovanhu, vo eemhulile, vati ova pula neengwe nomakakala.”

Oshinima shikwao epata olo oli na odibo.” “Tate oinima oyo to popi opo otashi dulika i kale yoshili ashike fye nomumati wange ou ta endele nge, atushe ovakelefiti.” “Oi, nashi tye hano ngaho, ashike ame onda ti ashike momufitu omu na ongwe, ndele nee inandi tya oukongo wohamba nau aluke.” Mopaiife Rakkell ota monika nawa. Jeremia okwa hovela okuninga mukodi. Shamha tuu a hange omulumenhu meumbo laRakkell eli ha di moshipangelo shaShakati, efiku olo otashi mu pulifa okanhaku. Exuliloshivike limwe okwa hangelwe mo nomumati umwe omutekulu waxe edina laye Nghoshi. Eshi ngaho Nghoshi a pilamena ko, Jeremia ine lipula vali, enghava ngaho a kupula mo muRakkell. Rakkell okwa kala efimbo lile ta lili. Konima yefimbo Jeremia okwe ya e mu mwenife noku mu pa ombili.

Rakkell naJeremia osho va hambola. Fiku loshivohombolo eshi ovafuko tava ende tava di kOngeleka Jeremia okwa li ta konene omumati umwe wedina Kamukwatange, a li ta imbi e likwete polupanda kutya ova fa ve na po sha nomufuko waye. Kombinga yaJeremia, oikulya ine i lya nande nawa efiku olo. Natango ngee ngo e wetu Kamukwatange a fa ta tale unene omukulukadi waye nousho vohole. Eshi kwa toka Rakkell okwa dja mo moshingobe, opo a ka longele eshi e na okuya nasho kuElim. Jeremia ngee a mono Kamukwatange a kana mo moshingobe, okwa ya a ka vandamene apa e li. Oitetene osho nee ya ka tika. Kamukwatange mboli okwa shikula Rakkell vati e ke mu halele omayambeko. Kamukwatange eshi a dja monduda, okwa hanga Jeremia e li poshivelo shonduda omu ta di. Jeremia eshi a ya monduda okwa hanga Rakkell te lipushula omahodi, ta kwena eshi a li ta diladila onghalo oyo va dja nayo naKamukwatange. Jeremia okwa li a lafa ko neenghono, ndele nenghava tuu muRakkell pwiku! “Oto lili omalundu ndishi? Opo ngaho twa di kongeleka ndee nde mu kwata nale nohonda yoye? Ohai ku pwipwike vali enghava limwe nokuli, opo u ude ko, pwiku!” Jeremia a popya newi tali ndwandwama kehandu. Rakkell okwa kala po okafimbo ta lili. Eshi a fululuka, okwe lipushula omahodi ndee, ta longele ouxupinima vaye ovo e na okuya navo kuElim. Eshi e litalela moshitengeleo, eisho laye lokolumosho ola li la xumbula nale. Jeremia eshi e shi mona okwe mu tuvikila neluviluvu lokomutwe lodede yaye, ndee te mu shili mokwooko va yuka koshingobe.

- (a) Omushangi wehokololo eli owoludi lilipipo? Shi yelifa. [2]
- (b) Mehokololo eli tofa mo oiningwanima **ivali** tai nyemateke omuleshi. Shi koleka. [6]
- (c) Omushangi okwa hala oku tu lombwela shike eshi a longifa oitumbula ei:
- (i) Oinyanekwa ya shakena nomutenya. [1]
- (ii) Momeva omu na okapuka. [1]
- (d) Omukainhu mehokololo **Momufitu omu na ongwe** okwa hololwa mo omunhu e na oukwatya wa tya ngahelipi? Shi yelifa noitwa **ivali** nokuyandja yo oatomheno. [4]
- (e) Omushangi okwa longifa ngahelipi elaka e tu etele pouyelele kutya omunyeumbo Nghiwilepo kakwa li a hafela ekwatafano olo la li pokati kaNauyele naJeremia? Shi yelifa. [2]
- (f) Osha li ngaho sha wapala Rakkell naJeremia va hambolafane konima eshi e mu denga efiku lotete? Shi yelifa. [2]
- (g) Ope na ngaho ekwatafano pokati koshipalanyole noshikalimo shokahokololo aka **Momufitu mu na ongwe**? Shi yelifa. [2]

[20]

ILE

6 Lesha nawa okahokololo aka, ndele to nyamukula omapulo aeshe taa ka pulwa.

Okulinoma mboli oshiponga ku F. N. Nashidengo

Nghuunduka yaKadimo omulumenhu wokashendjelutu. Okwa dalelwa mOnambango mOukwanyama. Ofikola ohe i udu ashike ngokatana komoilya. Okulesha nokushanga kuye ombalu. Omulumenhu ou okwa kala e na oukwatya umwe tau limbilike, shaashi omulumenhu waKalunga ohe linomo, ye vali oha kufa pekofi. Nghuunduka osho a hovele okuya koushimba. Oko a kala ha longele omutilyane wedina de Waal. Omulumenhu ou de Waal ngeenge ta tukana okwa fa ashike ta lesha membo.

Omuhona waye okwa li e mu hole tau pu mo, shaashi nande na tukwe, Nghuunduka oha menye mo ashike ye ta unduka taka shikula eedi daye. Eshi efimbo laye la pwa ko, Nghuunduka mondjila okwa enda ta dilonga nawa nghee te ke di tula peenhele, opo ngaho a holokele koshilongo e na oshuuluko, omunhu tuu a ninga eedula mbali a fiya po edu loimhungu. "Ope na omupofi." Osho e lipopila. Onda lihongela ko oitya ihapu yOshimbulu komuhona wange. Ndi shii po ngoo: 'jou gat na-kodemeti, ek shilaan jou (slaan jou) na-ek vet ni (ek weet nie) [sic]. Ohandi ke va takumina ndele navo tava fuuka. "Onghuunduka! We ya, we ya nhowele, ofuka ya yoolola." Osho omukulupe a tambula omutekulu nonghuwilili tai xwema koukulupe. Nghuunduka eshi a minika inakulu okwe mu kwata kepepe laye lokolumosho, te mu mbabala, ta ti: "Haiti Mukwamalanga, owa kulupa nee, man-man jou gat! [sic] Nomutwe wa toka tootoo, ek shilaan jou! [sic]" Omumati ota takuma oshimbulu, ashike xe okwa kala e shii po ngaho outya vamwe vOshimbulu, okwa li a limbililwa unene koshitya "jou gat", [sic].

Ovaneumbo laKadimo tava li eendjema neemboloto domunamaonda. Ava ounona otava li ouleke otutututu oshimwene ke po. Onguloshi oyo, eumbo laKadimo inali kofa, shaashi omulumenhu ota popi oxukula paka po. Ongula eshi kwa sha, Nghuunduka okwa tuula okofa yaye, ndele ta pe xe ondjafa, ye ina te mu denge oshiyata. Ounona okwe va udanekela kutya, oiyata yavo opo tai ka hondjwa nonande mokofa omu li hamupulungushu. Nghuunduka okwa lekela meumbo kutya ota i kOndangwa opo a ka lande okafangufangu kaye. Okwa twaalelwa kuHamwaalwa, ndee te va udanekela kutya ote ke va etelela eshi tava aluka. Mondjila Nghuunduka okwe va lombwela ngaha: "Kamu wete ko vakwee, onda landa nee etemba leekukula, ashike oshili nai popiwe, ame onda ungula oimaliwa, vali ame ondi na oiponda shiveli. Oimaliwa inya nda futa ombashikela, oyo handi kwata koshivike mohotela omo nda li handi longo."

Mongula eshi kwa sha, Nghuunduka okwa tokola a ye koshoongalele shovanyanyamaulu vakwao. Eshi a pitila momuvelo okwa hanga taku imbwa eimbilo. Eshi eimbilo la pwa, omuwiliki okwa yandja omhito kuNghuunduka opo a popife ovanyasha. Oshoongalele eshi sha pita mo, Nghuunduka okwa undula ombashikela yaye, oyo tai ti tai-tai, a yuka kondjila oko haku dilile efamba lomesho matoka, ledina Pashukeni. Efamba eli nande la mona Nghuunduka ta popi oinima ihafele moshooongalele, kali na naanaa nayo, osheshi ashike oxuxwa yonghadi ihai lili ngeno Pashukeni oye ngaho a pitila tete. "Hei! Tala Kapashu, ondi ku hole ngaashi oshooloolo shi hole medu, shomhadi hai ende pedu nosho yo omayoo e hole mokanya." "Hmh! Nde shi likokela ame mboli Pashukeni yatate, ndee owa popya nee oinima ihapu. Enyamukulo loye li ila metitatu, opo handi ka dilonga nawa. Eewa nee ka nangale po nawa muholike! Vati muholike nokuli! To popifa nge oihayotwa nokuli." Nghuunduka eshi a fika meumbo okwa fika a loloka ye okwa pusha. Konima yokulya ouvalelo, okwa ya komutala waye, oo u dulike nokondjuwo yaina. Okambete aka ke li mo okeenhadi. Shalongo pa li omumati ou wonghelo, ngeno nomutala ke u na.

Momutala Nguunduka ina kofa mo diva, okwa fa e wete omesho a Pashukeni nokwa fa e udite okawi kaye taka popi ke liteelela. Eshi shi li kOnghumbi osho ngaho shi li kEvale. Oufiku aushe Pashukeni onghee a lele ta diladila Nguunduka. Pashukeni osho nokuli e livele po eembedi kutya, ngeno okwa itavelele ashike Nguunduka waye, ndee tashi pu po.

Etitatu eshi la fika, Nguunduka okwa ya koshoongalele shovanyasha netimwaumbile loku ka uda enyamukulo laye. “Oshili natate ngaho a dala nge ohandi fikile handi mu pe enyamukulo laye.” Eshi a fika puNguunduka okwa fikila ashike ta ti: “Ku wete ko wani, ovanhu ohava kufa pekofi mboli. Vati ku shii okulonda ombashikela. Mbela tava lombwele nge nee nokuli inave ku halela nge. Tambula nokuli enyamukulo loye!” Osho Pashukeni a tonga ndee konima ta xupita Nguunduka. “Ove ino kala u na ko nasha naasho tashi popiwa kwaavo hava popile ofika. Ove na ondubo yamatutu. Ngaashi ame nda tunga nefilitya meumbo letu, oto ti otave ku halele nge. Manga inandi shuna koushimba efiku limwe ohandi ku ile u ka tale efilitya lange.” “U hakana iho kuta, do eembwa da kwata odoye, nena okwa toka inga tu shakena vali efiku limwe, fye tu di tule peenhele. Ka nangale po nee vali nawa nhowele.” Nguunduka okwa tokola a ye kukaume kaye Nghiilwamo, opo e ke mu pule e mu vatele va ye nefamba laye komutala waye. Nguunduka eshi va shakena naNghiilwamo ova popifafana, ye ta pitile nokuli. “Kaume kange, vati omwoongo u lilila oyou hau ku kuminine. Mukwetu onda hala u kwafe nge omutala woye omo tu uye tu monene eemhofi nokandebenge kange.” Nghiilwamo okwa ya mo ta ti: “Onghenda unene kaume, ame naame onda toola nena, oku ku kwafa hapo onda hala, ashike Shipanga ota nyenge Nangolo vo aveshe omOndonga ve li.” Nguunduka okwa unduka ashike ina nyamukula sha, nokwa tokola, opo a ka tokelwe pofitola yaHeita, shaashi oyo ihai pate diva.

Eshi kwa toka nawa okwa kweyela a ka tale Pashukeni. Eshi a fika pokamufyaati apa va udafana, osha li elao laye, shaashi Pashukeni opo e mu hanga. Ova undula ko ngaho kanini ye Nguunduka ota londeke mukwao komutumba wokonima. Ombashikela okwe i diinina ashike otai tengenya menhoove. Mokafululu ngaho kamwe ombashikela oya heleya ndee tava ka funyaukila shi. Konima yokafimbo ove litoola po ndele Nguunduka ta londeke mukwao pokati komaoko shaashi kava li vali kokule nokufika omanga ye ta undula ombashikela. “I, nde ku dimbwa nee omulombo kaume. Shiimba osheshi hanga tu mone oshiponga.” “Kaume eshi u wete nda kala ko kanini, keumbo onda ka hanga kwe uya ovaenda veembwiti, ovatekulu vatate va dja kOmbaye. Eembwiti eshi di liholele komesho, otadi ti vati otadi ka nangala mefilitya lange. Onda kundafana po ngoo noshimenu shimwe shoshivaya shomomukunda wetu. Oshi na po ngaho okamutala koipa yeembwa. Keumbo letu ohatu ka ya ko ngaho nee ngeenge eembwiti da shuna.”

Eshi va fika popepi neumbo, Nguunduka okwa holeka ombashikela yaye pouxwa. Vati otava ningi va monike kovanhu vomeumbo looKamati. Ova enda tava nyovaeke fiyo opokamutala kaNguunduka. Nguunduka okwa fikila ngaho ta tu eengolo ye ote likokele mo. Kwinya Pashukeni oku li ashike ofika yondjululu a fa monduda a tila mo. Okwa hefa mokule ndee ta tu yo eengolo pedu a pitile mo. Ke na nghee a ninga, okwa fikila ngaho ta kala omutumba konhala. Eshi tu konhala ku kukutu, okwa yambuka ko divadiva ndee omutwe waye teu ti tuu moshihokohoko shonduda xwaku! Oshike handi monene oixuna ngaha vakwetu? Onduda ngaho yokunangalwa komunhu e na omwenyo ei? Shalongo tuu Nguunduka a mbedekelwe po oopenduka tu yale komuhona waye ngeno outalala owa lila ko. Ashike nande ongaho, ova nangalele tave lishilafana oukumbafa ovo, omolwokafela oko ka li taka xweenene.

- (a) Oshitukulwa shopaliko osha holoka mo ngahelipi mehokololo eli **Okulinoma mboli oshiponga**? Shi yelifa noitwa **ine**. [4]
- (b) Moshinyandwa eshi tofa mo ovanyandi vomaukwatya taa shikula, ndele to yandje omatomheno:
- (i) Omupotokononi [2]
- (ii) Oshidukuduku [2]
- (c) Mehokololo **Okulinoma mboli oshiponga** tofa mo oiningwanima **ivali** itai wapalele oohembudangele. [2]
- (d) Oiningwanima imwe ya hokololwa mehokololo eli kombinga yaNghuunduka mbela oi na ngaho tuu oushili? Tofa mo **ivali**, ndele to yandje omatomheno. [4]
- (e) Yandja oiningwanima **ivali** tai holola elikwatopomutima olo wa li u na eshi wa li to lesa ehokololo eli **Okulinoma mboli oshiponga**. Shi koleka noihopaenenwa tai di mokambo aka. [4]
- (f) Omushangi okwa longifa ngahelipi elaka, opo e tu etele pouyelele ekwatafano olo la li pokati kaNghuunduka naPashukeni? Shi yelifa. [2]
- [20]